

Дмитро Лук'янов

доктор юридичних наук, доцент,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри міжнародного приватного права
та порівняльного правознавства
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)
lukianov1975@gmail.com

УДК 340.5

ПРАВОВА СИСТЕМА: ПОНЯТТЯ ТА РІЗНОМАНІТНІСТЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ*

АНОТАЦІЯ. Нині існує необхідність проведення порівняльно-правового дослідження правових систем сучасного світу з метою виявлення їх спільних рис та відмінностей, а також визначення явищ, які не мають якостей правової системи. Важливим загальнотеоретичним питанням є вироблення єдиної термінології для позначення різних правових систем.

Метою статті є аналіз різноманітних правових систем світу, виявлення їх особливостей, відмежування від позаправових явищ, а також вироблення відповідного термінологічного позначення.

Правову систему автор визначає як сформовану під впливом об'єктивних закономірностей розвитку певної соціальної спільноти сукупність всіх її правових явищ, які перебувають у стійких зв'язках між собою та з іншими соціальними системами, що забезпечує її цілісність і правонаступність. Розглядаються ознаки та структура правової системи, розуміння яких дає змогу аналізувати різні об'єкти на наявність необхідних елементів та досліджувати їхні особливості. Найбільш поширеною правовою системою світу є національні правові системи, які утворюються у межах кожної держави. На 2018 р. таких систем нараховується 194. У межах національних систем можуть утворюватися субнаціональні правові системи, які найчастіше існують у федеративних країнах. Проте є випадки формування таких систем у межах країн з унітарним державним устроєм (Данія, Китай, Велика Британія тощо), які мають регіони з особливим автономними правами. Правові системи, що виходять за межі певної держави, позначаються як наднаціональні. Вони, зі свого боку, поділяються на міжнародні та релігійні.

У статті висвітлюється одна з найбільш нагальних проблем сучасності – існування державоподібних утворень, які претендують на визнання власної державності та відповідної правової системи. Аналіз їхніх особливостей та структури дає можливість дійти висновку, що не всі вони фактично створюють державність та правову систему. Автор розрізняє квазінаціональні правові системи, що реаль-

* Стаття є продовженням досліджень автора: *Релігійні правові системи в сучасному світі* (Право 2015); *Релігійно-правові системи світу: порівняльно-правове дослідження* (дис д-ра юрид наук, Нац юрид ун-т ім Ярослава Мудрого 2016).

но функціонують у невизнаних державах, та псевдоправові, що лише імітують зовнішні ознаки правової системи.

Таким чином, на правовій карті сучасного світу необхідно розрізнити достатньо складну сукупність правових систем, які мають різне походження, особливості та значення. Національні правові системи у сучасному світі є найбільш розвинутими системами права, які фактично утворюють каркас світового правопорядку. Будь-які інші правові системи можуть ефективно діяти лише у співпраці з національним правом. Крім національних необхідно розрізнити субнаціональні та наднаціональні правові системи. Останні можуть поділятися на міжнародні (утворені групами держав) та релігійні (утворені відповідними релігійними громадами). Правові системи невизнаних держав світу позначаються як квазінаціональні. Від правових систем світу необхідно відмежовувати явища, які лише намагаються імітувати державу і право, але фактично мають псевдодержавний та псевдоправовий характер.

Ключові слова: правова система; правова карта світу; національна правова система; наднаціональна правова система; субнаціональна та квазінаціональна правова система; псевдодержава; псевдоправова система.

Термін “правова система” є одним із найбільш вживаних у юриспруденції. Водночас у сучасному світі цим поняттям позначаються досить різноманітні явища. Науковці, державні діячі та юристи-практики, коли характеризують певну правову організацію, часто описують її за допомогою юридичної конструкції “правова система”. Таким чином описуються правові системи різних держав світу, певних міжнародних організацій, релігійних спільнот, інших політико-правових суб’єктів. Звідси випливає запитання – чи можуть всі вони позначатись як правові системи? Чи є явище правової системи настільки різноманітним? Отже, це поняття потребує проведення дослідження, визначення характерних ознак і структури, класифікації та аналізу особливостей кожного виду систем. Важливим загальнотеоретичним питанням є вироблення єдиної термінології для позначення різних правових систем.

Актуальність дослідження підвищується також у зв’язку зі значними політико-правовими змінами, що відбуваються у багатьох державах світу – вимагання більших прав або повне від’єднання певних територій, утворення нових держав і міжнародних об’єднань, активізацією найбільших релігійних громад світу тощо. Все це призводить до значних конфліктів, врегулювання та вирішення яких можливе лише з урахуванням правового характеру цих відносин.

Таким чином, існує необхідність проведення порівняльно-правового дослідження правових систем сучасного світу з метою виявлення їх спільних рис та відмінностей, а також визначення явищ, які не мають якостей правової системи.

Дмитро Лук'янов

Вагомий внесок у розробку загальної теорії систем і використання системного методу в юридичній науці зробили як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Серед них слід відзначити наукові розробки С. Алексєєва, В. Бабкіна, Ж.-Л. Бержеля, Р. Давида, В. Журавського, О. Зайчука, А. Зайця, Ж. Карбоньє, М. Козюбри, А. Колодія, В. Копейчикова, О. Копиленка, Г. Кьотца, Р. Леже, Л. Луць, М. Марченка, Н. Оніщенко, В. Опришка, П. Рабіновича, А. Саїдова, Ю. Тихомирова, Ю. Шемшученка, К. Цвайгерта та ін.

Особливої уваги заслуговує фундаментальна п'ятитомна праця “Правова система України: історія, стан та перспективи”, перший том якої, за редакцією М. Цвіка й О. Петришина, присвячена методологічним та історико-теоретичним проблемам розвитку вітчизняної правової системи¹, яка здобула Державну премію України в галузі науки і техніки за 2011 р.

Зауважимо, що у вітчизняній науці поняття правової системи почало активно досліджуватися порівняно нещодавно. Серед науковців, які присвятили цьому питанню окремі монографічні дослідження, необхідно назвати В. Журавського, О. Зайчука, Л. Луць, С. Максимова, Н. Оніщенко, О. Скакун та ін.

Однак, незважаючи на увагу, яка приділяється розкриттю змісту поняття “правова система”, а також на широке його використання в різноманітних наукових текстах, низка питань досі залишається без відповідей. Наприклад, які саме ознаки вказують на системність відповідної реальності і які риси дають змогу говорити про її правовий характер? Підсистемою якої більш глобальної системи є правова система – держави чи суспільства? Чи завжди існування правової системи перебуває в необхідному зв'язку з державою чи все ж таки її функціонування може виходити за межі такої політико-територіальної організації?

У порівняльному правознавстві домінуючим є підхід щодо класифікації (типологізації) правових систем на правові сім'ї. Визнаючи його велике значення для дослідження правових систем, необхідно визнати, що він не може бути єдиним у методології компаративістики. За його допомогою неможливо проаналізувати сутність та організацію різних видів правових систем, які існують на сучасній правовій карті світу.

Метою дослідження є аналіз різноманітних правових систем світу, виявлення їх особливостей, відмежування від позаправових явищ, а також вироблення відповідного термінологічного позначення.

Звернення юридичної науки до теоретичної конструкції “правова система” стало закономірним результатом накопиченого досвіду дослі-

¹ М. Цвік та О. Петришин (ред.), *Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України* (Право 2008).

дження різних аспектів формування і реалізації права, виникнення необхідності охопити в єдиній узгодженій характеристиці всі взаємопов'язані правові явища, що дає змогу системно розкрити їх внутрішні й зовнішні відносини. Основою методології такої теорії є застосування системного підходу до аналізу правових явищ, за допомогою якого певний об'єкт розглядається як багатоаспектне явище, що складається з різноманітних елементів, зв'язки між якими утворюють відносно стійку структуру та забезпечують його цілісність.

У ХХ ст. системний підхід почав активно застосовуватися провідними науковцями світу в багатьох напрямках наукових досліджень (у біології – Л. фон Берталанфі, у кібернетиці – Н. Вейнером, у соціології – Т. Парсонсом тощо). Суспільні науки також стали приділяти увагу системним дослідженням. На відміну від інших видів систем, “соціальна система” являє собою інтеракції індивідів, в якій кожен учасник є одночасно і діючою особою (яка має певні цілі, ідеї, установки тощо), й об'єктом, на який орієнтовані інші діючі особи і вона сама.

Усі соціальні системи являють собою частину суспільства. Суспільство, зі свого боку, є мультисистемою, що включає в себе економічну, політичну, правову, культурну та інші підсистеми. Отже, правова система не може існувати поза соціумом й існує лише в суспільстві. Помилковим є розгляд правової системи лише як частини державної організації, навіть незважаючи на всі важливі завдання та функції, що остання виконує стосовно підтримки функціонування правової системи. Право справді потребує спеціальної інституції, яка здійснювала б загальний контроль за дотриманням існуючих правил. Ефективне вирішення цього завдання стає можливим за допомогою нейтральної (неупередженої) і кваліфікованої особи – спільної публічної влади. Відповідно до західної традиції виконання цієї функції покладається на державу як представника всього суспільства, що має для цього необхідні організаційні, матеріальні та інтелектуальні ресурси; у незахідних правових системах ця функція може ефективно виконуватися не лише державою, а й іншими спільнотами². Це спонукає вчених говорити про правову систему як таку, що об'єктивно склалася і є історично обумовленою сукупністю взаємопов'язаних правових явищ та інститутів не тільки конкретної держави (або точніше – об'єднаного в державу суспільства), а й інших утворень у сучасному світі.

Більшість дослідників поділяють думку, що *правова система* поєднує усі правові явища певного суспільства. На наше переконання, правова

² С. Погребняк, ‘Основоположні принципи права’ (дис д-ра юрид наук, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого 2009) 36.

Дмитро Лук'янов

система може бути визначена як сформована під впливом об'єктивних закономірностей розвитку певної соціальної спільноти сукупність всіх її правових явищ, які перебувають у стійких зв'язках між собою та з іншими соціальними системами, що забезпечує її цілісність і правонаступність.

Теорія систем дає змогу виокремити такі характеристики правової системи:

1. Правова система є складною соціальною системою, хоча й залежною у своєму походженні й розвитку, але певною мірою автономною від суспільства. Як підкреслює С. Максимов, право є позаприродним явищем, яке знайти у природі неможливо³. Правова система існує поряд з іншими системами, відмінними за змістом, сутністю, характером зв'язків між елементами, за ступенем інтегрованості елементів і структур.

2. Правова система складається з різномірних елементів. Деякі з них характеризуються як статичні, деякі – як динамічні. Головним елементом будь-якої правової системи є система права, навколо якої формуються всі інші елементи. Через це можна стверджувати, що право існує, розвивається та функціонує завдяки правовій системі.

3. Зв'язки між елементами правової системи мають не випадковий, закономірний характер, що забезпечує утворення певної структури з відповідним підпорядкуванням, однак не виключає певного ступеня ентропії.

4. Правова система характеризується цілісністю. Це явище – не тільки сукупність певних елементів та їхніх рис. Унаслідок утворення нового цілісного явища у нього з'являються якісно нові риси, не притаманні його складникам, наприклад, здатність забезпечувати правопорядок. Усі елементи правової реальності пронизані єдиним началом, особливим правовим етосом (способом мислення і діяльності), логічна побудова якого передбачає такі рефлектуючі один одного елементи, як суб'єкт права (з притаманною йому “здатністю визнання”) у взаємодії з іншими суб'єктами, система правових цінностей, інтегральним вираженням якої є справедливість, і належна модель поведінки, яка передбачає єдність прав та обов'язків⁴.

5. Є онтологічно відкритою, тобто перебуває у постійному взаємному обміні з навколишнім середовищем. Розглядаючи фактори, які впливають на формування та розвиток права, стає зрозумілим, що це:

³ С. Максимов, *Правовая реальность: опыт философского осмысления* (Право 2002) 151.

⁴ С. Максимов, ‘Что есть право?’ (2013) 1 Правоведение 238-45.

<...> мають бути такі системні фактори, які забезпечують існування самого життя впродовж вже декількох мільярдів років. А право є відображенням цих системних факторів, правилами, сформульованими у головах людей, їх розумом, який обумовлений все тими ж системними факторами⁵.

У цьому сенсі згадується характеристика Л. Фрідмена, який переконує читача в тому, що не минає жодного дня, навіть години, без взаємодії людини з правом у найбільш широкому розумінні слова⁶. Слід також враховувати, що правова система як система відкрита (така, що взаємодіє з середовищем й обмінюється з ним інформацією) і реактивна (така, чиє функціонування визначається переважно зовнішніми факторами⁷) зумовлює, що ці механізми за походженням мають як внутрішньоприватне (традиційне значення джерел права, їх взаємне співвідношення), так і передусім позаправове походження (мораль, релігія, політика, економіка тощо). Вони (механізми) постійно творять сучасне право, визначають його зміст і майбутнє.

6. Основною операцією, яка визначає особливість цієї системи й забезпечує її цілісність і динамічність, є комунікація між її суб'єктами. У зв'язку з цим особливого значення набуває так званий правовий дискурс, до якого залучені, більшою або меншою мірою, всі суб'єкти права. З цього приводу японські дослідники зазначають, що правова система має динамічний характер, вона підтримується й спонукається до руху правовою практикою не тільки юристів, а й усіх людей, які залучені до правового процесу. Вона розглядається як форум для того, щоб люди з різними думками й інтересами координували свої дії, дотримуючись загальних публічних критеріїв і справедливої процедури, а також застосовуючи самостійні перемовини і розумні диспути⁸.

7. Наявність інституціональних виявів, завдяки чому забезпечується стабільність відносин у часі й просторі. Правова система має відносно сталий характер у часі. Риси, яких вона набуває у процесі історичного розвитку, формуються протягом тривалого часу, мають сталий характер і не можуть бути змінені у стислий строк. Правові системи зберігають свою сутність та основні риси навіть у разі зміни державних форм організації суспільства (розпад держави, втрата незалежності, об'єднання або роз'єднання), тобто демонструють правонаступність.

8. Не є уніфікованою; на відміну від держави у правовій системі немає єдиного центру влади, який представляє всіх інших учасників від-

⁵ Д Дедов, *Системные факторы права* (Стартап 2013) 12.

⁶ Л Фридман, *Введение в американское право* (Прогресс 1992) 7-8.

⁷ И Прангишвили, *Системный подход и общесистемные закономерности* (СИНТЕГ 2000) 53-4.

⁸ Цунэо Инако, *Современное право Японии* (Прогресс 1981) 132-3.

Дмитро Лук'янов

носин, здійснює динамічне управління системою з поширенням владних повноважень такого центру на всі цілі, яких прагне досягти така система.

9. Являє собою символічну систему; людська свідомість має здатність розрізнити два види реальності: перша – реальність повсякденного життя, друга – реальність символічна. Людина сприймає та осмислює реальність, зокрема й за допомогою символів, що створені іншими людьми. Правова система є системою, що складається з юридичних понять і зв'язків між ними, у яких в абстрагованій формі відображено певні аспекти реального світу. Юридичні поняття відображають юридичне значення фактів реального світу, зв'язки між юридичними поняттями – юридичну значущість зв'язків між такими фактами.

10. Завжди асоціюється з певним простором, але цей простір не обов'язково означає певну фіксовану територію і контролюється державою. Визначальним стає усвідомлення суб'єктами відповідної соціальної системи своєї належності до неї, своєї ідентичності. Якщо правова система формується і функціонує в межах певної держави, у такому разі використовують назву “національна правова система”. Але в деяких випадках правова система може виходити за межі держави й охоплювати соціальні системи різних країн (саме так виникли релігійні правові системи – мусульманська, канонічна, індуська, іудейська та міжнародно-правові системи, наприклад, європейське право).

11. Перебуває в залежності від світосприйняття конкретного суспільства, його правової культури, належності до відповідної правової традиції, від цінностей, яке це суспільство сповідує, від того, яка модель реальності є для такого суспільства переважаючою. Цінності, що лежать в основі правової системи, зумовлюють весь її характер, особливості функціонування, мають релігійну природу й саме вони легітимізують публічну владу, загальнообов'язкові норми і правила, що діють в суспільстві, критерії належності тих чи інших індивідів до відповідного суспільства.

Узагальнення різних наукових позицій дає можливість виокремити у структурі правової системи суспільства такі її підсистеми:

- 1) інституційна складова – суб'єкти права (індивідуальні та колективні), що утворюють правову систему;
- 2) нормативна складова – правові норми і принципи права, які врегульовують відносини між суб'єктами права, система визнаних у суспільстві джерел права;
- 3) ідеологічна складова – праворозуміння людини (їх груп або всього суспільства), їх правосвідомість і правова культура, правова наука та

правова традиція певного суспільства (до цієї групи належить також система збереження наукових знань та підготовки юристів);

4) функціональна складова – правотворчість, правореалізація, правозастосування, правовідносини, судова та інша юридична практика. Через них фактично здійснюється юридичне життя правової системи, формуються, змінюються та реалізуються права й обов'язки суб'єктів права, передбачені принципами, та норми права;

5) результативна складова – відображає результат дії права, ступінь його соціальної затребуваності та відповідності інтересам суспільства, стан правопорядку суспільства⁹.

Розуміння сутності та структури правової системи дає змогу аналізувати різні об'єкти на наявність необхідних елементів та досліджувати їх особливості.

Незважаючи на значні зусилля у вивченні правових систем сучасності, чимало аспектів їх сутності, видів, закономірностей функціонування та взаємодії залишаються досі малодослідженими. Серед них – питання про види світових правових систем, критерії їх розмежування та особливості. У зв'язку з цим не можна не згадати вислів Р. Род'єра, що вже став хрестоматійним: 'Класифікацій існує майже стільки ж, скільки й компаративістів'¹⁰.

Американський компаративіст К. Осаке дійшов цілком справедливого висновку, що порівняльне правознавство вирізняє три напрями порівняння: інститути, цілі й рівні¹¹. Якщо взяти цю тезу за задану систему координат, то слід зазначити, що нашою метою є характеристика правових систем у межах останнього з названих напрямів порівняння, тобто в основу порівняння покладено такий критерій, як рівень правової системи.

Найбільш поширеним, але неправильним, є підхід, коли всі правові системи визначаються як національні, а через їх сукупність характеризується вся правова карта сучасного світу. Членами Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) на 2018 р. є 193 країни (лише Ватикан, внаслідок свого особливого статусу, із загальноновизнаних держав не є членом ООН), кожна з яких має власну національну правову систему¹². Юрисдикція національної правової системи поширюється на відповідну територію держави (всіх суб'єктів, що перебувають у її межах) та громадян цієї держави, навіть якщо вони перебувають за її межами. Саме національні правові системи тісніше всього пов'язані з відповідною держав-

⁹ М Цвік та О Петришин (ред), *Загальна теорія держави і права* (Право 2009) 562.

¹⁰ R Rodière, *Introduction au droit compare* (Precis Dalloz 1979) 27.

¹¹ Кристофер Осаке, *Сравнительное правоведение в схемах: Общая и Особенная части* (Дело 2002) 21.

¹² 'Члены Организации Объединенных Наций (ООН)' <<http://www.un.org/ru/members>> (дата звернення: 10.12.2018).

Дмитро Лук'янов

ністю, через що у їхній назві найчастіше вказується на найменування держави – українська правова система, правова система США тощо.

Кожна національна правова система – явище конкретно-історичне, що формувалася під впливом різноманітних соціальних, політичних та економічних процесів певного суспільства й відбиває специфіку культури, релігії, моралі, традицій та мислення народу. Набір цих факторів та їх вплив на формування різних правових систем є неоднаковим, що обумовлює їхню різноманітність у світі.

Необхідно визнати, що національні правові системи у сучасному світі є найбільш розвинутими системами права, які фактично утворюють каркас світового правопорядку. Будь-які інші правові системи можуть ефективно діяти лише у співпраці з національним правом та відповідною державою. Через таке велике значення вони є основним об'єктом дослідження більшості науковців.

Однак сьогодні в юридичній науці і практиці загально визнаним є факт, що в окремих державах одночасно може існувати кілька правових систем, які водночас мають ознаки самостійної правової системи, або ж можуть існувати правові системи, які охоплюють набагато більший правовий простір, без прив'язки до території певної держави. Так, В. Оксамитний розширює перелік правових систем завдяки іншим державно-організованим спільнотам, таким як: внутрішньодержавні утворення, залежні території, державоподібні утворення (невизнані держави), міждержавні об'єднання¹³. Ми повністю поділяємо такий підхід, хоча він потребує певного уточнення, розширення та відповідного термінологічного визначення правових систем.

Як зазначалося вище, правова система може існувати не тільки на рівні держави. Особливо гостро питання про статус таких правових утворень стоїть у федеративних державах. Ускладнення національної правової системи, формування в її межах автономних регіональних правових систем, як правило, є наслідком складних історичних процесів становлення та розвитку відповідної федеративної держави. У такому разі існування регіональної правової системи, що відрізняється специфікою як нормативної основи (законодавства), так і особливостями правозастосовної практики та правової ідеології, є однією з неминучих поступок, що роблять можливим як створення федеративної держави, так і збереження державної єдності загалом¹⁴.

www.pravoua.com.ua

¹³ В. Оксамитний, *Правовые системы современного мира: проблема идентификации: открытая лекция* (Логос 2008) 3.

¹⁴ О. Личичан, 'К вопросу о правовых системах субъектов Канадской Федерации' (2011) 2 Академический юридический журнал 37.

Так, американські дослідники стверджують, що в США фактично існує 51 система права – 50 систем окремих штатів та одна федеральна¹⁵. Десята поправка до Конституції США закріплює принцип розподілення повноважень між штатами та федеральним урядом: ‘Повноваження, що не передано цією Конституцією Сполученим Штатам і не заборонено нею окремим штатам, належать відповідно штатам або народів’¹⁶. На підставі цієї норми кожен штат вважається самостійним та незалежним у питаннях власного життя, створення власної правової системи, видання законодавчих актів із будь-яких питань, за винятками, які передбачені в конституціях США та штату. Це положення призвело до того, що багато сфер правового регулювання віднесено до повноважень штатів – цивільне, сімейне, договірне, торговельне, кримінальне право, судоустрій, судовий процес тощо. Федеральне законодавство відіграє вирішальну роль у регулюванні питань економіки, фінансів, оборони, трудових відносин, охорони природи, митних правил, авторських прав та ін.

Незважаючи на те, що США відносять до сім’ї загального права, окремі штати через подібну правову автономію наслідують іншу правову традицію. Так, правову систему штату Луїзіана іноді визначають як ‘острів цивільного права в морі загального права’¹⁷. Історично це пов’язано з тим, що англійські колоністи привезли до колоній загальне право Англії, перші 13 штатів прийняли загальне право, інші штати пішли за їх прикладом, вступаючи до Союзу. Однак Луїзіана, яка була колонією Франції, застосовувала цивільне право та зберегла цю особливість навіть після переходу під юрисдикцію США. Сьогодні Луїзіана – територія кодифікованого права, яка поєднує риси як романо-германського, так і загального права.

Це дало підстави окремим ученим говорити про можливість поділу національних правових систем за критерієм їх однорідності – на моноядерні та поліядерні. Перші побудовані на основі єдиного стилю правового мислення, а другі, навпаки, беруть за основу два і більше стилі правового мислення. Як найбільш яскравий приклад правових систем із поліядерною структурною організацією називають правову систему Канади, до якої входить правова система провінції Квебек, і правову систему США зі штатом Луїзіана¹⁸.

Згідно з преамбулою Конституційного акта 1867 р. Квебек є одним із співзасновників федерації разом із трьома англійськими суб’єктами – Онтаріо, Новою Шотландією і Нью-Брансуїком. Квебек на конституцій-

¹⁵ Уильям Бернам, *Правовая система США* (Новая юстиция 2006) 45.

¹⁶ ‘The Constitution of the United States’ <<http://constitutionus.com>> (accessed: 10.12.2018).

¹⁷ Joachim Zekoll, ‘The Louisiana Private-Law System: The Best of Both Worlds’ (1995) 10 EUR. & CIV. L. F. 1, 2.

¹⁸ Е. Оспанов, ‘Защита правовой системы в условиях кризиса: теоретический аспект’ (дис канд юрид наук, Южно-Уральский государственный университет 2014) 10.

Дмитро Лук'янов

ному рівні первісно був наділений засновниками федерації спеціальним статусом, який повною мірою не збігався із прийнятим у моделі симетричної федеративної держави принципом рівних прав їх суб'єктів. Цей висновок підтверджується тим, що ще до прийняття Конституційного акта (1866 р.) Квебек як попередню умову його вступу до майбутньої федерації виборів у метрополії право імплементувати Цивільний кодекс Франції 1804 р. Замість симетричного устрою федеративної держави Конституційний акт 1867 р. фіксує компромісний варіант “приховано асиметричного федералізму”. З метою юридично повноцінного визнання спеціального статусу Квебеку у другій половині ХХ ст. двічі здійснювалися спроби прийняти великомасштабні поправки до Конституційного акта. До тексту Конституції пропонувалося внести: 1) визначення Квебеку як унікального співтовариства з винятковими правами на захист французької мови й культури; 2) визначення Канади як країни, що включає самобутнє франкомовне співтовариство з унікальною правовою традицією, що існує переважно у Квебеку, але не тільки в ньому, й англкомовне співтовариство, яке існує, головним чином, поза Квебеком, але також і в Квебеку. Фактично проекти поправок були рівнозначними правовим актам про перетворення федерації в асиметричну і національно-територіальну. Однак їх не було ратифіковано¹⁹.

Утім, подібні правові системи не слід вважати прерогативою держав з федеративним устроєм. Так, наприклад, загальновизнаним фактом є наявність правової системи Фарерських островів, що є самокерованою територією у складі Данії, щодо якої діє принцип обов'язковості підтвердження юридичної сили нормативних правових актів Данії парламентом Фарерських островів²⁰. Відповідно до закону 1948 р. “Про місце самоврядування Фарер” вони визнані автономним регіоном Данії, який має широкі правові повноваження. 29 липня 2005 р. набув чинності новий закон, що значно розширює самоврядні повноваження Фарер²¹.

У межах правової системи Китаю виокремлюють правові системи Сянган (колишня Британська колонія Гонконг), Аомень (колишня Португальська колонія Макао) і Тайваню²². В основі взаємовідносин КНР та зазначених суб'єктів покладена розроблена Денем Сяопіном концепція “одна держава – дві системи”. Відповідно до цієї концепції проведено розмежування повноважень центрального уряду та місцевих органів

www.pravoua.com.ua

¹⁹ С Данилов, ‘Правовое регулирование “специального статуса” субъекта федерации: дифференциация права на примере статуса Квебека’ (2012) 2 Право. Журнал Высшей школы экономики 99-108.

²⁰ Рене Давид и Камилла Жоффе-Спинози, *Основные правовые системы современности* (Международные отношения 1999) 21.

²¹ ‘The Faroe Islands Home Rule Arrangement’ <http://www.stm.dk/_a_2956.html> (accessed: 10.12.2018).

²² Т Каткова, *Субнациональные правовые системы современного Китая. Сравнительное правоведство: сучасний стан та перспективи розвитку* (Фенікс 2013) 107-9.

влади, внаслідок якої останні мають широку правову автономію у питаннях регулювання внутрішніх відносин.

Схожа ситуація існує у Великій Британії, у межах якої виокремлюють субнаціональні правові системи Англії та Уельсу, Північної Ірландії, які засновані на загальному праві, та Шотландії, яка зберегла право на самостійність відповідно до угоди про об'єднання 1706 р. і має змішаний характер загального та романо-германського права.

Резюмуючи, пропонуємо правові системи, які існують у межах певної національної правової системи, називати *субнаціональними* (від лат. *sub* – під...). Суб – перша частина складних слів, яка надає їм значення: а) розташований поблизу, нижче або під чим-небудь; б) підпорядкований, підлеглий; в) неосновний, другорядний; менший²³.

Ознаками субнаціональної правової системи є:

- 1) створення й існування у межах національної правової системи;
- 2) несамотійне значення і функціонування тільки в контакті з національною системою, складником якої вона є;
- 3) підпорядкований щодо національної системи характер;
- 4) певний ступінь автономності в регулюванні суспільних відносин щодо національного рівня правового регулювання;
- 5) можливість побудови на інакших, ніж національна система, типах права.

Продовжуючи ідею поділу правових систем за просторовою підставою, О. Мельничук дійшла висновку про необхідність виокремлення міської правової системи, під якою вона розуміє:

<...> зумовлену особливостями та закономірностями розвитку конкретного міста ціннісно-нормативну цілісність юридичних феноменів та процесів, які інституціоналізуються у правовому житті городян та використовуються жителями міста та муніципальними органами для досягнення приватних і публічних цілей та забезпечення сталого розвитку міської системи²⁴.

Крім національних і субнаціональних, які функціонують у їх межах, існують також правові системи, дія яких виходить за межі території однієї держави. З огляду на таку їх специфіку вони можуть бути позначені як *наднаціональні правові системи*.

Одними з їх підвидів є *міжнародні правові системи* (або міждержавні), які утворюються окремими державами згідно з укладеними міжнародними угодами. Так, Л. Луць визначає, що міждержавна правова систе-

²³ Словник української мови <<http://sum.in.ua/p/9/814/1>> (дата звернення: 10.12.2018).

²⁴ О. Мельничук, *Міська правова система: теоретичні та нормативні засади* (Фенікс 2015) 165-6.

Дмитро Лук'янов

ма – це цілісна структурно впорядкована за допомогою міжнародно-правових норм та інших правових засобів стійка взаємодія суб'єктів міжнародного права, що забезпечує досягнення міжнародного правопорядку як необхідної передумови функціонування світової системи в цілому та регіональних систем зокрема²⁵. Виникає запитання – міжнародні чи міждержавні правові системи? Вчена переконана, що правові системи можуть бути лише міждержавними, бо їх елементами є насамперед такі суб'єкти міжнародного права, як держави, а похідними від них – міждержавні організації²⁶. Проте така позиція зазнає трансформації внаслідок суттєвої зміни суб'єктів міжнародного права. Так, Європейський Союз (далі – ЄС) не можна вважати лише міжнародною організацією, його політико-правовий статус вийшов далеко за межі такої конструкції і все частіше визначається як особлива наднаціональна організація влади²⁷, яка має власну правосуб'єктність. Тому, на нашу думку, більш точним є застосування терміна “міжнародні правові системи”. Для правової системи ЄС характерні особлива структура джерел права, процедура правотворчості, практика правозастосування, власні інститути забезпечення та захисту норм права, зокрема, через здійснення правосуддя.

Міжнародні системи мають такі ознаки:

- 1) утворення декількома державами на підставі наявної міжнародної правоздатності;
- 2) поширення дії на соціальні системи держав-учасниць;
- 3) створення на підставі установчого договору, який визначає основні параметри правової системи;
- 4) функціонування у межах системи наднаціональних органів, які можуть наділятися компетенцією правотворчості, правозастосування, правосуддя;
- 5) у нормативну основу системи можуть входити також нові джерела права, прийняті наднаціональними органами;
- 6) наявність субординаційних зв'язків із національними системами держав-учасниць та інших держав.

За сферою функціонування розрізняють універсальну правову систему ООН та регіональні (європейські, американські, африканські тощо) правові системи, які, зі свого боку, можуть бути класифіковані за суб'єктами. Так, в європейській правовій системі необхідно розрізнити правові системи ЄС та Ради Європи.

²⁵ Л. Луць, ‘Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика’ (дис д-ра юрид наук, Львівській національний університет імені Івана Франка 2004) 145.

²⁶ Там само 274-5.

²⁷ Х. Якименко, ‘Європейський Союз: правова природа об'єднання’ (автореф дис канд юрид наук, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого 2009) 15.

Окремим правовим феноменом на правовій карті світу є існування *релігійних правових систем*, які також відносяться до наднаціональних систем і мають чималу специфіку, що значною мірою залишається малодослідженою у вітчизняній правовій науці. Приємними винятками є декілька фахових досліджень українських науковців, які присвячено окремим релігійним правовим системам²⁸.

Узагальнення особливостей релігійних правових систем дало можливість виокремити такі їх спільні ознаки:

- 1) нерозривний зв'язок із релігією (кожна правова система, що входить до цієї правової сім'ї, є частиною певної релігії – ісламу, індуїзму, іудаїзму, християнства);
- 2) ставлення до права як до результату божественного одкровення, а не результату раціональної діяльності суспільства;
- 3) персональний характер дії права (засноване на релігії право поширює свою дію не на певну територію, а на конкретну релігійну громаду, тобто діє індивідуально; це одна з принципових відмінностей релігійних систем права від національних, що поширюють свою дію за територіальною ознакою на всіх осіб у межах кордонів держави й екстериторіальною – на своїх громадян за межами держави. Релігійні правові системи поширюють свою дію на осіб, які сповідують певну релігію, незалежно від того, на якій території вони мешкають);
- 4) визнання соціальної цінності права та його необхідності для справедливого врегулювання суспільних відносин;
- 5) невизнання принципу формальної рівності прав людини²⁹.

До реалій сучасного світу належать ситуації, за яких низка утворень з елементами державності, що оспорюють свою належність до “материнських країн”, претендують на створення власних держав і такими себе вважають. Серед сучасних державоподібних утворень, що не входять до ООН, але претендують на офіційний державний статус, виокремлюють: частково визнані держави, які фактично контролюють свою територію; частково визнані держави, які контролюють частину своєї території; невизнані держави, які фактично контролюють свою територію.

Такі державоподібні структури мають деякі атрибути державної влади та правової системи, зокрема й законодавчо-представницькі, правозастосовні та судові установи. Нерідко їх правові системи якісно відрі-

²⁸ Бехруз Хашматулла, *Исламские традиции права* (Юридична література 2006); М Лубська, *Мусульманське право: сутність, джерела, структура* (Академвидав 2009); М Дамирли, *Сравнительное исламское право: введение в теорию и методологию* (Феникс 2017); Л Лазор и В Лазор и И Шамшина, *Каноническое право* (Виртуальная реальность 2010); М Гартман, *Генезис еврейської правової системи* (Гражда 2017).

²⁹ Дмитро Лук'янов, *Релігійні правові системи в сучасному світі* (Право 2015).

Дмитро Лук'янов

няються від держав, до складу яких вони формально повинні входити, і цей розрив продовжує посилюватися³⁰. Прикладом формування подібної системи є правова система Палестинської національної адміністрації (яка перейменувалася з 2013 р., нині – держава Палестина). Державність палестинського народу вже декілька десятиліть перебуває у процесі формування. Сьогодні функціонує парламент, президент та уряд, судові та правоохоронні органи. Прийнято Основний закон, яким проголошено іслам офіційною релігією, формується законодавча база, яка має відповідати приписам шаріату. Резолюцією від 29 листопада 2012 р. Генеральна Асамблея ООН надала Палестині статус держави-спостерігача, яка не є її членом³¹. Більше половини держав світу визнали державний статус Палестини. Міністром закордонних справ Палестини анонсовано звернення на початку 2019 р. до Ради безпеки ООН з заявою про визнання повноправним членом ООН.

Якщо розглянути приклад нашого сусіда – Придністровську Молдавську Республіку (далі – ПМР), можна побачити фактичне функціонування державної та правової системи протягом майже 30 років. Територія, на яку поширюється влада ПМР, становить понад 4 тис. км². На цій території мешкає близько 0,5 млн осіб. Загальна чисельність збройних сил – близько 5 тис. осіб. Шляхом загальних виборів обирається парламент (43 депутата), президент та уряд, функціонує судова система, зокрема Верховний та Конституційний суди, протягом цього часу прийнято Конституцію, декілька сотень законів та близько 20 кодексів. Проте міжнародного визнання свого статусу ПМР не має.

Таким чином, частина державоподібних утворень фактично мають риси держави, за винятком визнання з боку міжнародної співдружності. На нашу думку, існування правової системи не може залежати від політичного за своєю природою акту – визнання або невизнання з боку інших держав. Всі соціальні системи, в яких фактично побудована державність, мають власні правові системи. Проте відсутність міжнародного визнання викликає низку правових проблем, а саме: невизнання правого характеру нормативних та індивідуальних актів за межами держави, неможливість увійти до наднаціональних систем і використовувати їх регулювання та захист, навіть виїхати за кордон із паспортом такої держави є неможливим. Враховуючи все більшу роль міжнародного співробітництва у сучасному глобалізованому світі, це суттєво впливає на розвиток таких систем.

www.pravoua.com.ua

³⁰ В Оксамитний, 'Сучасні правові системи у компаративістському вимірі' (2012) 3-4 Порівняльне правознавство 392-407.

³¹ 'Государства, не являющиеся членами ООН' <<http://www.un.org/ru/sections/member-states/non-member-states/index.html>> (дата звернення: 12.12.2018).

Як правильно позначати такі правові системи та відмежовувати їх від національних? Пропонуємо позначати такі правові системи поняттям “квазінаціональні”. Термін “квазі” має латинське походження та перекладається, як “ніби” або “майже”. Наприклад, в економічній науці використовується поняття “квазігроші”, під якими розуміються кошти в безготівковій формі, регіональні гроші або деякі документи, які можуть бути легко конвертовані в гроші, наприклад грошові чеки³².

Проте в сучасному світі існує проблема правого визначення статусу утворень, які лише імітують державність та існування правової системи. Одним із найбільш відомих випадків є заснування у 1967 р. Князівства Сіландія (*Principality of Sealand*), яке протягом вже понад 50 років намагається створити видимість існування державності (прийнята Конституція та державні символи, надруковані кошти та марки, видаються посвідчення громадянства тощо). Але існує багато аргументів, щоб вважати такі дії чимось на зразок зловживання правом або шахрайством. Князівство засновано на штучній платформі серед Північного моря площею 0,004 км². На платформі не має постійних жителів, а тому немає відповідних суспільних відносин. Відразу на першій сторінці офіційного сайту пропонуються послуги з продажу різноманітних документів князівства, наприклад, за 500 фунтів стерлінгів будь-яка особа може придбати навіть титул герцога³³. Показовим є те, що оплата за ці “послуги” не приймається у власній валюті – лише у британських фунтах.

Позначати такі утворення, як віртуальні, як це інколи робиться у літературі, не зовсім коректно, адже вони реально існують у світі. Точніше, на нашу думку, говорити про їх *псевдодержавний* та *псевдоправовий характер*.

Висновки. Таким чином, на правовій карті сучасного світу необхідно розрізнити достатньо складну сукупність правових систем, які мають різне походження, особливості та значення. Національні правові системи у сучасному світі є найбільш розвинутими системами права, які фактично утворюють каркас світового правопорядку. Будь-які інші правові системи можуть ефективно діяти лише у співпраці з національним правом. Крім національних необхідно розрізнити субнаціональні та наднаціональні правові системи. Останні, зі свого боку, можуть поділятися на міжнародні (утворені групами держав) та релігійні (утворені відповідними релігійними громадами). Правові системи невизнаних держав світу позначаються як квазінаціональні. Від правових систем необхідно відмежовувати явища, які лише намагаються імітувати державу й право, але фактично мають псевдодержавний і псевдоправовий характер.

³² ‘Квазиденьги (discovered)’ <<http://discovered.com.ua/glossary/kvazidengi>> (дата звернення: 12.12.2018).

³³ ‘Principality of Sealand’ <<https://www.sealandgov.org/shop>> (accessed: 14.12.2018).

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Rodire R, *Introduction au droit compare [Introduction to comparative law]* (Precis Dalloz 1979) (in French).
2. Bekhruz H, *Islamskie tradicii prava [Islamic Tradition of Law]* (Yurydychna literatura 2006) (in Russian).
3. Bernam U, *Pravovaya sistema SSHA [USA Legal System]* (Novaya yusticiya 2006) (in Russian).
4. Cuneo I, *Sovremennoe pravo Yaponii [Japan's Modern Law]* (Progress 1981) (in Russian).
5. Damirli M, *Sravnitel'noe islamskoe pravo: vvedenie v teoriyu i metodologiyu [Comparative Islamic Law: an Introduction to Theory and Methodology]* (Feniks 2017) (in Russian).
6. David R i, Zhoffre-Spinozi K, *Osnovnye pravovye sistemy sovremennosti [The Main Legal Systems of Our Time]* (Mezhdunarodnye otnosheniya 1999) (in Russian).
7. Dedov D, *Sistemnye faktory prava [Systemic Legal Factors]* (Startap 2013) (in Russian).
8. Fridmehn L, *Vvedenie v amerikanskoe pravo [Introduction to American Law]* (Progress 1992) (in Russian).
9. Hartman M, *Henezys yevreiskoi pravovoi systemy [The Genesis of the Jewish Legal System]* (Grazhda 2017) (in Ukrainian).
10. Lazor L i Lazor V i Shamshina I, *Kanonicheskoe pravo [Canon Law]* (Virtual'naya real'nost' 2010) (in Russian).
11. Lubska M, *Musulmanske pravo: sutnist, dzherela, struktura [Muslim Law: Essence, Sources, Structure]* (Akademydav 2009) (in Ukrainian).
12. Lukianov D, *Relihiini pravovi systemy v suchasnomu sviti [Religious Legal Systems in the Modern World]* (Pravo 2015) (in Ukrainian).
13. Maksimov S, *Pravovaya real'nost': opyt filosofskogo osmysleniya [Legal Reality: the Experience of Philosophical Reflection]* (Pravo 2002) (in Russian).
14. Melnychuk O, *Miska pravova systema: teoretychni ta normatyvni zasady [City Legal System: Theoretical and Normative Principles]* (Feniks 2015) (in Ukrainian).
15. Oksamytnyj V, *Pravovye sistemy sovremennogo mira: problema identifikacii: otkrytaya lekciya [Legal Systems of the Modern World: the Problem of Identification: Open Lecture]* (Logos 2008) (in Russian).
16. Osakve K, *Sravnitel'noe pravovedenie v skhemah: Obshchaya i Osobennaya chaste [Comparative Law in Schemes: Common and Special Parts]* (Delo 2002) (in Russian).
17. Prangishvili I, *Sistemnyj podhod i obshchesistemnye zakonomernosti [System Approach and System-Wide Laws]* (SINTEG 2000) (in Russian).

Edited books

18. Tsvik M ta Petryshyn O (red), *Metodolohichni ta istoryko-teoretychni problemy formuvannia i rozvytku pravovoi systemy Ukrainy [Methodological and Theoretical Problems Associated with the Form of Human Rights Systems of Ukraine]* (Pravo 2008) (in Ukrainian).
19. Tsvik M ta Petryshyn O (red), *Zahalna teoriia derzhavy i prava [General Theory of State and Law]* (Pravo 2009) (in Ukrainian).

Dictionaries

20. *Slovyk ukrainskoi movy* <<http://sum.in.ua/p/9/814/1>> (accessed: 10.12.2018) (in Ukrainian).

Journal articles

21. Zekoll J, 'The Louisiana Private-Law System: The Best of Both Worlds' (1995) 10 EUR. & CIV. L. F. 1, 2 (in English).
22. Lichichan P, 'K voprosu o pravovyh sistemah sub'ektov Kanadskoj Federacii' ['On the Issue of Legal Systems Subjects Canadian Federation'] (2011) 2 Akademicheskij yuridicheskij zhurnal 37(in Russian).
23. Maksimov S, 'Chto est' pravo?' ['What is Right?'] (2013) 1 Pravovedenie 238-45 (in Russian).
24. Oksamytnyi V, 'Suchasni pravovi systemy u komparatyvistskomu vymiri' ['Modern Legal Systems in the Comparative Dimension'] (2012) 3-4 Porivnialne pravoznavstvo 392-407 (in Ukrainian).

Conference papers

25. Katkova T, 'Subnacional'nye pravovye siseimy sovremennogo Kitaya' ['Subnational Legal Systems of Modern China'] v *Porivnyal'ne pravoznavstvo: suchasnij stan ta perspektivi rozvitku* (Feniks 2013) 107-9 (in Russian).

Thesis

26. Yakymenko H, 'Yevropeyskiy Soiuz: pravova pryroda obiednannia' ['European Union: the Legal Nature of the Association'] (avtoref dys kand yuryd nauk, Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho 2009) (in Ukrainian).

Dissertations

27. Lukianov D, 'Relihiino-pravovi systemy svitu: porivnialno-pravove doslidzhennia' ['Religious and Legal Systems of the World: Comparative Legal Study'] (dys d-ra yuryd nauk, Nats yuryd un-t im Yaroslava Mudroho, 2016) (in Ukrainian).
28. Luts L, 'Yevropeyski mizhderzhavni pravovi systemy: zahalnoteoretychna kharakterystyka' ['European Interstate Legal Systems: General Theoretical Characteristics'] (dys d-ra yuryd nauk, Lvivskii natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka 2004) (in Ukrainian).
29. Ospanov E, 'Zashchita pravovoj sistemy v usloviyah krizisa: teoreticheskij aspekt' ['Legal System Protection under Crisis: a Theoretical Aspect'] (dis kand yurid nauk, Yuzhno-Ural'skij gosudarstvennyj universitet 2014) (in Russian).
30. Pohrebniak S, 'Osnovopolozhni pryntsypy prava' ['Fundamental Principles of Law'] (dys d-ra yuryd nauk, Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho 2009) (in Ukrainian).

Websites

31. 'Principality of Sealand' <<https://www.sealandgov.org/shop>> (accessed: 14.12.2018) (in English).
32. 'The Faroe Islands Home Rule Arrangement' <www.stm.dk/_a_2956.html> (accessed: 10.12.2018) (in English).
33. 'Chleny Organizacii Ob'edinennyh Nacij' ['Members of the United Nations'] <<http://www.un.org/ru/members>> (accessed: 10.12.2018) (in Russian).
34. 'Gosudarstva, ne yavlyayushchiesya chlenami OON' ['Non-Member States'] <<http://www.un.org/ru/sections/member-states/non-member-states/index.html>> (accessed: 12.12.2018) (in Russian).
35. 'Kvaziden'gi' ['Quasi-money'] <<http://discovered.com.ua/glossary/kvazidengi>> (accessed: 12.12.2018) (in Russian).

Dmytro Lukianov

LEGAL SYSTEM:
THE CONCEPT AND DIVERSITY IN THE MODERN WORLD*

ABSTRACT. Currently there is a need for a comparative legal study of the legal systems existing in today's world with the aim of identifying their common features and differences, and also determining the phenomena which do not have the properties of a legal system. An important general theoretical issue is working out of common terminology to refer to different legal systems.

The purpose of the article is to analyze various legal systems of the world, identify their specific features, and to mark them off from non-legal phenomena, and also to develop appropriate terminology denoting this.

The author defines a legal system as an aggregate of all its legal phenomena which are sustainably interconnected with each other and with other social systems thus ensuring a legal system's integrity and legal succession; this aggregate is formed under the influence of objective regularities present in the development of a certain social community. The article focuses on the legal system's features and structure which understanding allows to analyze various objects for the presence of necessary elements and explore their specific properties. On the global scale, the most widespread type of a legal system is national legal systems formed within the boundaries of each State. As of 2018, there were 194 such systems. Within national systems, sub-national legal systems can be established, and they are most common in federal countries. However, there are cases when such systems are formed within the framework of countries with a unitary state structure (Denmark, China, UK, etc.), which have regions with special autonomous rights. Legal systems which go beyond a certain State are referred to as supranational. For their part, they are divided into international and religious ones.

The article addresses one of the most pressing issues of our time – the existence of state-like entities which claim to be recognized as having own statehood and a respective legal system. An analysis of their specific features and structure leads to the conclusion that not all of them actually form statehood and a legal system. The author distinguishes between quasi-national legal systems which actually function in unrecognized States and pseudo-legal ones which merely imitate the external characteristics of a legal system.

Thus, a rather complex set of legal systems which have different origins, characteristics and significance, should be distinguished on the legal map of the modern world. In today's world, national legal systems are the most developed systems of law which actually form the framework of the global legal order. Any other legal systems can be effective only in cooperation with national law. In addition to national, we should also distinguish between subnational and supranational legal systems. The latter can be divided into international (formed by groups of States) and religious (formed by respective religious communities). Legal systems of unrecognized States of the world are referred to as quasi-national. Phenomena which merely try to imitate the State and law but actually have a pseudo-state and pseudo-legal character should not be confused with legal systems of the world.

KEYWORDS: legal system; legal map of the world; national legal system, supranational legal system; sub-national and quasi-national legal system; pseudo-state; pseudo-legal system.

* The article continues author's researches: *Religious Legal Systems of the modern world* (Pravo 2015); 'Religious Legal Systems of the world: comparative law research' (doctoral dissertation, Yaroslav Mudryi National Law University 2016).